

УДК 703

ОБРАЗ ЕЛЬФІВ У СУЧАСНОМУ ВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Пивовар Г.В.

Київський університет імені Бориса Грінченка

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-86>

Стаття присвячена історичному аналізу образу ельфів на основі міфологічних сказань давніх кельтів та трансформації цих образів у візуальному мистецтві. Це зумовлено зростанням зацікавленості митців кельтською міфологією, казками, фентезі, міфологічними істотами, зокрема, ельфами. Проаналізовано зображення ельфів у візуальних мистецтвах сьогодення.

Ключові слова: образ ельфів, візуальне мистецтво, ілюстрація, живопис, кінематограф.

Постановка проблеми. В сучасному світі зросло зацікавлення кельтською міфологією, міфологічними істотами, зокрема, ельфами. Пік цього інтересу був викликаний екранізацією трилогії Дж. Р.Р. Толкіна «Володар перстнів» (1954-1955 рр.). На тлі цієї популярності розширюють грані інші види візуального мистецтва сьогодення. Відтак, представляє вкрай цікавим і важливим визначити, що призвело до поширення образу ельфів у візуальних мистецтвах.

Актуальність. Міфологія дала невичерпну різноманітність ідей і образів для багатобарвистого розвитку мистецтва. Це відноситься не тільки до грецької міфології, а й до германо-скандинавської та кельтської. Неможливо розглянути повноту міфологічних сюжетів, виражених в мистецтві.

Якщо спочатку мистецтво мало на меті створення ілюстрацій до міфологічних сюжетів, то дуже скоро ці сюжети стали підставою для постановки істотно важливих соціально-історичних та естетичних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до міфології древніх кельтів не згасав ніколи, проте з наукової точки зору дана тема досить докладно і повно вивчається не більше двох століть. Вивченням ельфів займався знаменитий ісландський ельфист Ейнар Гвюдмундссон з Стадюра, який залишив після себе, на жаль, всього лише два пізні рукописи-трактату щодо ельфів. А його наступником був Олав Свейнсон з острова Пюркей, який також вірив у існування ельфійського народу та вивчав їхню культуру та звичаї.

Сучасна дослідницька база з вивчення образу ельфів у візуальному мистецтві ще не сформована. Але завдяки інтересу до міфології та розвитку мистецтва відкриваються нові грані для вивчення цієї теми.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогоднішній день недостатньо уваги приділено аналізу образу ельфів у візуальному мистецтві. Завданнями є висвітлити образ ельфів в ілюстрації, розкрити зображення ельфів в мистецтві живопису, особливості інтерпретації образів ельфів в кінематографі.

Мета статті. Головною метою є аналіз багатогранності образу ельфів у сучасних візуальних мистецтвах.

Виклад основного матеріалу. Перші ілюстрації були зображеннями на тему фольклорних творів – легенд, казок, міфологічних сюжетів. Але, оскільки, зображення ці самостійні, ілюстрацією їх назвати складно. Справжні ж ілюстрації, які

можна класифікувати даними чином, з'явилися тільки у XV столітті. У 1461 року в книгах почали виконуватися спочатку малюнки ручної роботи, а потім і друковані тиражні – гравюри. У той час використовувалися малюнки, надруковані за допомогою ксилографії (друку на дереві). На жаль, до нашого часу майже не збереглися старовинні ілюстрації ельфів [7; с. 97].

Золотий Вік казкових картин закінчився в 1870-х, але він не зник, а просто змінив форму, а вікторіанська любов до фей знайшла новий вираз в ілюстрованих книжках.

З кінця 1900-х років в Англії працювала величезна кількість ілюстраторів, як, наприклад, В. Крейн, В. Гобл, К. Нільсен, Е.В. Бойл, Чарльз і Вільям Хіт Робінсоні, Е.Ф. Гаррісон, М. Таррант та багато інших. Завдяки поліпшенню техніки друку, красиво проілюстровані книги мали небувалі успіх і були популярні не тільки серед дітей, але і серед дорослих любителів мистецтва. Багато томів містили старовинні казки або чарівні історії сучасних письменників (серед них Ч. Діккенс, В. Теккерей, Д.Д. Макдональд, О. Уайльд, Л. Керрол і Р. Кіплінг), створивши неперевершене і до сьогоднішнього дня багатство казкових образів [5, с. 184].

Кращими художниками того часу були Артур Реккем і Едмунд Дюлак, роботами яких захоплювалися багато поколінь дітей усього світу. Першими ілюстративними згадками про ельфів були ілюстрації відомого англійського ілюстратора Артура Рекхема (1867-1939). Він був представником стилю модерн в період «Золотого століття», проілюстрував практично всю англійську класичну дитячу літературу.

Артур Реккем навчався у вечірній школі, працюючи в страховій компанії; в 1890-х р. він почав ілюструвати книги і лондонські журнали, досягнув успіху своїми ілюстраціями до казок Шекспіра і казок Братів Грімм. Наступні книги казок включали «Пак з пагорбів» Р. Кіплінга і (найвідомішу) спільну роботу Рекхема і Дж.М. Баррі «Пітер Пен в Кенсінгтонському саду».

Стиль ілюстрації Ракхема відразу пізнаваний і надихав багатьох послідовників. В його ілюстраціях простежуються лінії переплетених гілок, пінних хвиль, людиноподібних дерев та різних казкових персонажів. У книгах він створював свій чарівний світ, населений ельфами, феями, троями, гоблінами та драконами. Він мав феноменальну пам'ять, а в основі всіх його чарівних пейзажів – реальні картини: пагорби і до-

лини улюбленої Англії, а моделями для казкових героїв були не тільки феї, ельфи і гобліни, але і кроли, жаби, кролики та інші тварини [2, с. 412].

Ілюстрація ельфів А. Рекхема до «Оповідання про короля Артура і лицарів круглого столу» була одним із перших літературних ілюстрацій в якій яскраво було зображено образ казкових ельфів та фей.

Образи маленьких людей у А. Рекхема були виразними і змушували глядачів вірити в їх існування. Ілюстрація до твору У. Шекспіра «Буря» 1926 року наповнена магією крилатих ельфів, які бешкетують та танцюють. Вони не нагадують образ міфологічних ельфів, оскільки в англійській літературі того часу ельфи були схожими на маленьких крилатих створінь. Часто, ілюстрації ельфів А. Рекхема мають нахабну посмішку художника, нагадуючи нам про його прекрасне почуття гумору.

Від самої прекрасної феї до самого гротескного гобліна мистецтво А. Рекхема захоплює дивом, невинністю і природністю.

Едмунд Дюлак (1882-1953), англійський художник, прославився як ілюстратор «1001 ночі», «Снігової королеви» і інших казкових книг. В його ілюстраціях ельфи – це старі чоловіки, хоча ельфи жіночого роду завжди були молодими і вродливими [4, с. 111].

За книгами Дж. Р.Р. Толкіна художники почали створювати багато творів мистецтва «за мотивами». Зазвичай, після слів «творчість за мотивами» більшість людей відразу думає про літературні інтерпретації. Але існують інші, не менш значущі напрямки вивчення міфологічних образів, зокрема, образотворче мистецтво, в межах якого створюють свої твори шанувальники творчості автора, який створив світ Орди.

Створюючи твір, художник завжди намагається вибрати ті жанрові напрямки та стилістичне рішення і ті мистецькі засоби, які найбільш повно розкриють образ персонажу.

Дуже складно відобразити ельфів на двовимірній площині, якщо красу (не говорячи вже про внутрішній світ) багатьох з них важко навіть усвідомити і висловити словами. А реалістичний напрямок в образотворчому мистецтві, в основному, призначений для малювання саме з натури. При створенні образів уявних, народжених в свідомості, віддають перевагу напрямкам більш вільним від конкретики, предметності, «реалістичної тілесності» – декоративним, сюрреалістичним та іншим.

Те, що зазвичай створюють художники (і професійні і, зокрема, аматори) за мотивами образів з толкінівських книг, в більшості своїй, є ілюстраціями. У професійних митців – це і живопис, і рисунок, і графіка, у початківців та аматорів – це практично завжди графіка, яка часто балансує на межі з малюнком, інколи, з додаванням кольору. До скульптури та інших видів образотворчого мистецтва звертаються далеко не всі художники [9, с. 74].

Для художнього зображення героїв Дж. Р.Р. Толкіна, особливо, ельфів, не цілком підходить реалістична манера – оскільки вона, по-перше, недоречна при відсутності натурної моделі, навіть будь-якої пам'яті про модель, і, по-друге, вона не залишає місця польоту фантазії глядача і через свою конкретність може не за-

довольняти його індивідуальним уявленням про образ. А навпаки, манера декоративна, підходить для зображення образу ельфів набагато більше. Так як саме ця манера орієнтована на створення образів «не натурних», уявних, взятих з літературних творів, або створених власною уявою.

Ця манера зображення дозволяє створити максимально широке трактування візуального образу, шляхом стилізації, посилення головних рис, відсутності «тілесної» конкретики, шляхом натяків. Що, в свою чергу, робить зображення гарним для сприйняття і узгодження зі своїм внутрішнім уявленням про героя, для можливо більшого числа людей. В одному зі своїх листів Толкін помічав, що люди не можуть писати історій про ельфів, яких не знають зсередини, а якщо спробують, то просто на просто перетворять ельфів в людей [1, с. 79].

Якщо говорити про образ ельфів в живописі, то мистецтвознавці називають Золотий Вік, присвячений цим міфічним створінням, ХІХ століття в Англії – час правління королеви Вікторії. З тих часів і до сьогодення образи зачаровують художників.

Такою привабливою для вікторіанських художників Країну Фей зробило поєднання кількох факторів. По-перше, використання образів британського фольклору, що було «ковтком свіжого повітря» для художників, вихованих на традиціях Королівської академії, де «правильними» сюжетами серйозних картин вважалися тільки класичні міфи і біблійні сюжети. По-друге, зображення фей і ельфів в обстановці пишної романтичної природи стало естетичною реакцією на суворий, механізований світ індустріальної революції, час, коли великі ділянки англійської сільської місцевості швидко зникало під цеглою і бетоном. По-третє, «фольклор» був новою та цікавою сферою наукових досліджень, надавши старим народним казкам про ельфів і фей тієї магії, якої їм раніше не вистачало [6, с. 42].

Зіграло велику роль у пристрасі до фантастичних образів популяризація наркотичних ліків в ті часи та розпуста, яка пригнічувалась британською культурою. Це відобразилося і на картинах.

Вікторіанська одержимість Країною Фей сягає корінням у ХVІІІ ст., в творчість поетів і художників-романтиків – Й.Г. Фюзелі і У. Блейк – останній ніколи і не заперечував своєї віри в фей. У ХІХ ст. поява романтичного балету, часто з чарівною тематикою, мала великий вплив на багатьох художників, так само як і перша публікація казок братів Грім (1823), а також популярність німецьких романтиків, зокрема, Гете, де ла Мотт-Фуке.

П'єси У. Шекспіра про фей, які надихнули Д. Рейнольдса і Й.Г. Фюзелі на прекрасні картини в 1800-х роках, продовжували давати художникам матеріал і в ХІХ столітті: Д.Н. Петон, Д. Макліз, Р. Гаскінсон і багато інших мали успіх, зображуючи Аріеля, Оберона, Титанію і Пака. Прерафаеліти часто брали свої сюжети з міфів і легенд, інколи малювали «маленьких людей», однак, зображення фей Д.Е. Мілле «Фердинанд, зачарований Аріелем» здобуло захоплення художників наступних поколінь (хоча покупець відмовився від картини, оскільки феї там були «занадто зелені»).

Молоді художники «другої хвилі» прерафаелітів (включаючи Е.Р. Хьюза, Е. Фортескю-Біркдейл, Д.А. Грімшоу, Бірмінгемську групу і Кельтського Відродження в Шотландії) часто зверталися до казкових сюжетів – не тільки в живописі, а й в різних областях прикладного мистецтва. З 1880-х р. М.М. Макінтош, Ф.М. Макнейр, Д.М. Кінг, А. Френч в Шотландії створювали казкові образи в металі, прикрасах, кераміці, текстилі і навіть в мистецтві меблів, разом із живописними творами, настінними панно та книжковим ілюстраціями [3, с. 218].

Класичним вікторіанським художником казкової тематики був Річард Дадд (1817–1886). Він населяв полотна істотами, як з британської казкової літератури, так і з архетипів сільського казкового фольклору: мініатюрними створіннями, зображеннями в натуральній обстановці. (Такими вікторіанцями як Дадд приписували «винахід» ідеї мініатюрних фей – але найстаріші британські оповіді вже населені феями та ельфами всіх розмірів.)

Будучи студентом Королівської лондонської академії, Дадд писав невиразні пейзажі та анімалістику; пізніше він здійснив подорож на Близький Схід, яка змінила все його життя. Найвідоміша з картин – «The Fairy Feller's Master Stroke», популяризована групою Queen в пісні 1970-х років.

Річард («Діккі») Дойль (1824–1883), так само як і Р. Дадд, зображував Країну Фей як мініатюрний світ, де духи ховаються під опалим листям і під травою. Найкраще відомі його книжкові ілюстрації (наприклад «В Країні Фей»), проте Р. Дойль також писав великі картини аквареллю і олійними фарбами, зазвичай населені сотнями ретельно виписаних ельфів. Після критичного нервового зриву провів залишок життя в божівільні – де створив свої страшні та дивні акварелі, повні чарівних ельфів.

Джон Анстер Фіцджеральд (1812–1906) (відомий як «Казковий Фіцджеральд»), лондонець ірландського походження, теж відрізнявся полотнами дивної властивості – швидше за все, в результаті його пристрасної до опіуму. Регулярний прийом опіуму призводить до фантазій і яскравих галюцинацій, чуттєвих і похмурих водночас – що добре описує його образи ельфів в картинах, яким Фіцджеральд присвятив життя.

Велика кількість вікторіанських казкових картин, яскравий світ, створений Фіцджеральдом, при найближчому спогляданні стає похмурим, заповнений маленькими феями, які мучать пташок, комах, мишей та інші істоти. Його «картини-сновидіння» – ще більш дивні, наповнені гобліноподобними фігурами. Щось середнє між сном і кошмаром, ці картини – належать до кращих робіт Фіцджеральда і є прямими попередниками образів сюрреалістів ХХ ст. – таких як Л. Каррington і М. Ернст.

Всі ці майстри, від Дадда до Дюлака є невичерпним джерелом інформації і натхнення для художників, які зображали ельфів та фей, особливо в жанрі фентезі, а також письменників жанру фентезі («Маленький, великий» Д. Краулі, «Королівство Ельфін» С.Т. Ворнер і «Зоряний пил» Н. Геймана – це тільки три з безлічі книг написаних під впливом тих образів).

Такі різні сучасні художники, як Б. Фрауд, А. Лі, Д. Крістенсен, Г. Спирін, Л. Цвергер і Ч. Весс,

продовжують працювати в традиціях Золото-го Століття, як і скульптор В. Фрауд, фотограф С. Скалора і багато інших.

Звернення до міфологічних образів в будь-якому виді мистецтва обумовлено активізацією міфологічної свідомості в сучасну епоху. Хоча ще в XVIII ст. Шеллінг писав, що міфологія – світ праобразів мистецтва, «грунт, на якому тільки й можуть розквітати і виростати твори мистецтва ... вічна матерія, з якої всі форми виступають з таким блиском і різноманітністю» [8, с. 106].

Міфологічний образ може бути джерелом не тільки фольклорних, а й авторських творів, і, зокрема, творів певного виду мистецтва. У сучасній культурі мистецтво анімаційного фільму займає важливе місце, впливаючи на розвиток інших екранних мистецтв. Анімація надає широкі можливості експериментувати, що пов'язано з пошуком нових художніх образів на основі застосування різноманітних технік.

Ельфи прийшли до нас з німецько-скандинавського і кельтського фольклору та зображувалися, як дуже добрі, гарні, світлі маленькі істоти, що живуть в лісах. У сучасному кінематографі часто ельфи не схожі на свій первинний образ. Часом перед глядачами вони постають у вигляді високих, сильних воїнів з загостреними вухами і бойовим луком. Чималу роль в таких образах зіграли твори Дж. Р.Р. Толкіна, за якими були екранізовані трилогія «Володар перстнів» (2001–2003) і серія картин «Хоббіт» (2012–2014).

Іноді кращі фільми про ельфів знімають в комедійному жанрі. Серед таких картин варто згадати роботи Д. Фавро «Ельф» (2003), С. Спілберга «Капітан Крюк» (1991), де роль чарівної ельфійки зіграла Джулія Робертс, і фільм Т. О'Хейвер «Зачарована Елла» (2004). Але все ж частіше список фільмів про ельфів поповнюють фентезі-картини. «Тасмунія Мунакра», «Розфарбована шкіра 2», «Гаррі Поттер і філософський камінь», «Пен: Подорож в Нетландію», «Хроніки Нарнії: Підкорювач світанку», «Беовульф» – в кожному з цих фантастичних історій режисери вклали своє бачення прекрасних ельфів.

Висновки і пропозиції. Кельтська міфологія за останні роки активно увійшла в культурний мистецький простір (ілюстрацію, живопис та кінематограф) різних народів і континентів. Образи ельфів перетворилися на фантастичних персонажів зі сторінок книг та фільмів.

Образ ельфа воістину багатогранний. Кожен може знайти в ньому щось своє: від граційно пустотливого духу до суворого, часом жорстокого, воїна. В мистецтві глядачеві відкривається не тільки «зовнішнє», тобто зовнішній вигляд, риси обличчя, емоції, але і їх внутрішній світ – особливості характеру. За століття образ ельфа зазнавав величезних змін, часто поєднуювся з образами інших міфологічних персонажів, брав на себе їх функції, потім виділявся знову як самостійний, наповнювався новим змістом. Кожен художник, який зображає у своїх картинах цей образ, дає їм свою власну назву і додає до їх уже відомого вигляду щось оригінальне.

Раніше художники, на основі казок зображали ельфів як маленьких істот, які мають прозорі крильця. І зараз залишилася така тенденція, тому що ці милі створіння подобаються гляда-

чам. Але після виходу книг Дж. Р.Р. Толкіна образи в мистецтві почали змінюватись. Вони ставали більш схожими на людей та мали подібні риси. В сучасному візуальному мистецтві образи ельфів перетворилися на привід для постановки важливих соціально-історичних та естетичних проблем.

Сьогодні можна лише здогадуватися про те, чи вдасться коли-небудь, в повному обсязі від-

новити міфологічні уявлення про образ ельфів і яким він був насправді. Джерела, які збереглися, не можуть дати повного уявлення про них. Величезні фрагменти цієї культури, ймовірно, назавжди поховані в незліченних культурних пам'ятках. Але її руїни залишаються тим невичерпним джерелом, з якого художники беруть натхнення для створення свого образу ельфів в інтерпретації сучасного мистецтва.

Список літератури:

1. Кантор В.К. Мир Толкіна / В.К. Кантор. – СПб.: Летний сад, 1983. – С. 78-81.
2. Кирюхина Е.М. Эволюция викторианской сказочной живописи: от Ричарда Дадда к Беатрикс Поттер // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского : Журнал. – 2012. – № 3(1). – С. 410-416.
3. Королева К.П. Сказки о феях, эльфах и волшебстве / К.П. Королев. – М.: Риф, 2003. – 501 с.
4. Михайлина О.Ю. Сказочный жанр в английской литературе и живописи / О.Ю. Михайлина // Культура народов Причерноморья : Сборник. – 2004. – Т. 2, № 56. – С. 111-116.
5. Орлова Л.И. Британские легенды и сказки / Л.И. Орлова // Британские легенды и сказки. – М.: Риф, 1991. – 342 с.
6. Платов А.Н. Мифы и магия индоевропейцев / А.Н. Платов // Мифы и магия индоевропейцев. – М.: София, 2002. – 224 с.
7. Токарев А.С. Мифы народов мира. Энциклопедия / А.С. Токарев – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1.
8. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / Ф.В. Шеллинг. – М.: Мысль, 1966. – 496 с.
9. Штейнман М.А. Специфика восприятия произведений Дж. Р.Р. Толкіна / М.А. Штейнман // Специфика восприятия произведений Дж. Р.Р. Толкіна. – М.: Олимп, 2002. – 145 с.

Пивовар Г.В.

Киевский университет имени Бориса Гринченко

ОБРАЗ ЭЛЬФОВ В СОВРЕМЕННОМ ВИЗУАЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Аннотация

Статья посвящена историческому анализу образа эльфов на основе мифологических сказаний древних кельтов и трансформации этих образов в визуальном искусстве. Это обусловлено ростом заинтересованности художников кельтской мифологии, сказками, фэнтези, мифологическими существами, в частности, эльфами. Проанализированы изображения эльфов в визуальных искусствах современности.

Ключевые слова: образ эльфов, визуальное искусство, иллюстрация, живопись, кинематограф.

Pyvovar H.V.

Borys Grinchenko Kyiv University

IMAGE OF ELPHORS IN MODERN VISUAL ART

Summary

The article is devoted to the historical analysis of the image of the elves based on the mythological logic of the ancient Celts and the transformation of these images in the visual arts. This is due to the growing interest of the artists of Celtic mythology, fairy tales, fantasy, mythological beings, in particular, the elves. The images of elves in the visual arts of the present are analyzed.

Keywords: image of elves, visual art, illustration, painting, cinema.